

Kamp mot dyrtiden: Massmilitans i 1800-talets Sverige

Kämpa tillsammans!

januari 1998

Innehåll

Befolkningsmängd och klassammansättning	4
Beslagsupplopp	7
Arbetsförhållanden, klass och strejker	9
Massans könssammansättning	11
Slutsatser och jämförelser	13
Källor och lästips:	15

För det första vill vi säga några ord om varför vi skriver den här artikeln. Under arbetet med häftet Kämpa tillsammans blev det en naturlig del att diskutera den autonoma rörelsen och rörelsens historia. Under de diskussionerna kom vi fram till att vi såg rörelsens historia som två parallella linjer. För det första den rent konkreta politiskt autonoma rörelsen med utgångspunkt i Italien och de idéer och kamper som utvecklades där och senare i hela Västeuropa. Å andra sidan också historien om de självständiga militanter ur den arbetande befolkningen som funnits genom åren. Vi vill på så sätt visa att militant, utomparlamentarisk kamp inte är något nytt som bara funnits i Sverige sedan början av 90-talet utan en kunskap vi skall ta tillbaka. På det sättet ser vi vår historia som en produkt både av uttalat politiska rörelser och av kämpande, marginaliserade grupper.

För det andra vill vi säga några ord om själva artikeln; källorna har varit otroligt bristande och är till stor del fiendens källor. Tyvärr kan vi därför inte heller börja tidigare än 1800-talet. Mellan år 1867-1917 har vi i stort sett saknat källor om massmilitans. Eftersom vi tar vår utgångspunkt i de kampmetoder som användes tar artikeln också upp de sista stora folkresningarna som var 1917.

Befolkningsmängd och klassammansättning

Under 1700-talet påbörjades en utveckling av jordbruket som ledde till en befolkningsexplosion. Från 1750 till 1860 fördubblades befolkningen från 1,8 miljoner till 3,6 miljoner. Medans den egentliga bondeklassen (som ägde tillräckligt med egen jord för att klara sig) bara ökade 10% ökade de jordproletära skikten med hela 300%. Det var ingen enhetlig klass utan hade olika förhållande till jorden. Ungefär 90% av befolkningen bodde på landsbygden ända fram till 1870-talet. En del ägde lite jord men måste lönearbeta för att klara sig, andra arrenderade från jordägare medans andra, som inhysesjon, pigor, statare och drängar, bara hade sin arbetskraft att sälja. Kvinnor var i stort sett egendomslösa. Så sent som på 1890-talet var fortfarande var femte industriarbetare minderårig (fast barnarbete var olagligt sedan 1852). Enligt statistik för 1855 fanns det bara 100.000 personer anställda inom hantverken och fabrikerna och av dessa bodde ungefär hälften i städerna. Allt detta visar en utveckling som har mycket stora paralleller till ökningen av befolkningen i den s.k. tredje världen. Det som gjorde att det svält ihjäl betydligt färre här då än i den så kallade tredje världen nu är för det första industrialiseringen som "svalde" de massor som drevs från jorden och för det andra den "säkerhetsventil" som utvandringen till Nordamerika utgjorde. Fram till första världskrigets utbrott hade hela 1 miljon människor utvandrat. Den tredje anledningen är imperialismen som ju inte fanns vid tidpunkten för Sveriges industrialisering.

"Det är herrarne, som göra svår tid, de böra hållas åt." Vi börjar med det här citatet, just eftersom det sas innan hungerupploppen i Norrköping under 1800-talets första dagar. Det fanns förstås många anledningar till att kravalla redan på 1800-talet men i de flesta fall handlade det om tillgången till bröd och potatis. Vi kommer använda uttrycket "dyrtid" (direkt från 1800-talet!) och med det menas att priserna har gått upp snabbt. De allra flesta hungerupploppen inträffade under år då den arbetande delen av befolkningen hade mycket ont om baslivsmedel, antingen på grund av missväxt eller för att maten köptes upp för export. Till och med 1867 inträffade åtminstone ett 80-tal hungerupplopp. Vi skall nu försöka beskriva hur ett "vanligt" hungerupplopp kunde gå till:

"Rebelleri börjas, klockan 9 eftermiddag den 19 mars samlas vi alla på Stora Torget" – så stod det på ett anslag i Uppsala 1863. Att sätta upp anslag för att få ihop folk var vanligt. Eller så spred man helt enkelt ut tid och plats. Inte så sällan utgick aktionerna ifrån en strejk. På en affisch i Stockholm 1798 (snart 200-års jubileum?) uttryckte man sig klarare om vad man skulle göra:

"Den löntagande, arbetande och fattigare delen av allmänheten uppmanas att den 20 augusti klockan elva om aftonen samlas vid ändan av Slottsbacken, att i grund förstöra nedan nämnde blod-iglar som genom hög cours vålla allmänna dyrtiden.

Häng upp dem och riv husen neder i grund!

Grosshandlare Koschell, Arfwidson, Pauli, Kysel, Schön, Simon, Hebbe,

Hassel, Görge, Schinkell och Äldsta garvaren Westin, vilken garvat de andras samveten men bör veta: Skomakare bliv din läst.

Järnstörrar och yxor medtages: Den svältande soldaten infinne sig ock."

Hungerupploppen var absolut inga spontana, oorganiserade tillställningar som utlöstes av gräl om brödpri-set i affären utan planerade direkta aktioner för att klara livhanken. Den första "maskeringen" var att sota sig i ansiktet och krossa gatlyktor. När man väl hade samlats brukade man göra "uppvaktningar" antingen hos de som ägde spannmålet eller hos myndigheterna (naturligtvis förekom att man helt enkelt tog vad man behövde). Man framförde sina krav och brukade uppge ett "lagom" pris. Genom massans mängd brukade köpmännen sänka priset. Gjordes inte det så tog man vad man behövde och krossade gärna några rutor också. Om någon arresterades försökte man ofta befria dom direkt eller så gick man efteråt till häktet och krävde deras frigivning (vilket ofta lyckades). Man tog helt enkelt ett kollektivt ansvar och hävdade "En för alla, alla för en".

Under svältåren riktades ofta ilskan mot export, uppköp och bränneri (spritillverkning). Spannmålsuppköpare jagades från städerna och man hindrade fartyg med säd från att lägga ut. Det var inte så att folk var nykterister, tvärtom så var många alkoholister, men köpmännen brände brännvin av säd och potatis. Det Björnbergska upploppet i Göteborg 1799 handlade mest om brännvinet. Grosshandlaren Björnberg var en av de rikaste i Göteborg och fortsatte bränna trots svälten. Det började med att stadens överhet skulle fira kronprinsens födelse. Utanför balen samlades folk och försökte tränga in i Rådshuset men trängdes tillbaka av soldater. En gripen

blev fritagen och massan begav sig därefter ut mot Björnbergs villa under slagordet "Bröd, men ej brännevin!". Väl framme bombarderades villan med sten och när landshövdingen försökte övertala massan att skingra sig fick han till svar: "Den som nu talte, har bröd nog." Sedan sattes militär in och två demonstranter fick ta emot bajonetthugg. Folkmassan backade men skingrade sig inte utan gick och förstörde ett av Björnbergs brännerier. Efter landshövdingen lovat försöka övertala Björnberg att sluta bränna gick man hem. Dagen efter gick man, tillsammans med poliser, ut till ett annat bränneri och såg så att det inte användes, sedan kastade man sten på Björnbergs hus och gick och slog sönder ett annat bränneri.

De största vågorna av hungerupplopp skedde åren 1799, 1855, 1867 och 1917. Alla dessa årtal var dyrtid och/eller svältår men även om sambandet finns där är det inte så enkelt som att dyrtid/svältår automatiskt innebar folkresningar. Även andra år var det lika illa. Däremot finns det ett klart dokumenterat samband av att upplopp i andra städer var en stor inspiration. I vissa fall var det inte ens sant, t.ex. vid upploppen i Malmö 1799 8-10 december när fiskförsäljerskan Greta Sörenson uppmanade kvinnorna att göra "som Smålandskäringarne" (alltså uppror) var det bara ett rykte – som ändå kunde hjälpa till att vara den tändande gnistan på svältens krutdurk.

Beslagsupplopp

Även om hungern var den orsaken som oftast ledde till konfrontation var den långtifrån den enda. Under 1800-talets första halva var tullbestämmelserna hårda och ledde ofta till så kallade beslagsupplöpp. Dessa särskiljer sig genom att de var spontanare än hungerupplöppen. Det kunde gå till så att ett gäng tullare sökte efter varor hos en handlare. Under tiden samlades det folk som sedan tillsammans snodde alla grejer. Men fattigfolket var inga vänner varken av handlare eller tullare och man kom ofta hem till köpmännen efteråt för att kräva dem på pengar för sitt deltagande. Ett ganska typiskt beslagsupplöpp ägde rum i Falkenbergs hamn 1835. En skeppare hade gjort sig skyldig till "olaga lossning" av några packlådor. Varorna togs av tre tullbetjänter. En av dem gick iväg för att rapportera beslaget. De två andra attackerades av en folkmassa, framtogs godset, slogs blodiga och fick fly.

Arbetsförhållanden, klass och strejker

Arbetsförhållandena i den tidiga svenska industrin var inte reglerade av något annat än den rena, direkta kampen mellan arbete och kapital. Innan arbetarnas framgångsrika kamp förbättrade förhållandena var dom totalt skoningslösa. 12-14 timmars arbete per dag och usel arbetsmiljö slet ofta ut folk på 6-10 år. Men även inom arbetarklassen fanns det olika skikt och de skillnaderna som fanns i förhållandena till produktionsmedlen gjorde också skillnad i kampmetoder och militans. De två stora skikten utgjordes av hantverkare och grovarbetare, där hantverkarna var fler än grovarbetarna. Dessa två skikt växte inte bort med den växande industrialiseringen utan blev till yrkesutbildade och utbildade arbetare. Hantverkarna/de yrkesutbildade var den första arbetararistokratin och som sådan; reformismens sociala bas. Hantverkarna hade relativt stor kontroll över produktionen och deras kamp handlade främst om fördelningen över vinsterna och att försvara sina privilegier. Grovarbetarna å andra sidan lät sig inte alls disciplineras av den bestående produktionsordningen. Deras arbetsförhållanden tillät dem inte att behålla något status quo med kapitalisterna inom produktionssfären. Den repression som de hela tiden utsattes för, framkallade ett våldsamt, spontant och livsnödvändigt motstånd, som tog sin utgångspunkt just på fabriksplanet.

Strejker hade förekommit sedan 1600-talet men på 1800-talet ökade strejkerna – och då bland utbildade arbetare. Det är viktigt att påpeka att det var de oorganiserade och spontana strejkerna som gav upphov till fackföreningarna, och inte tvärtom. Samtidigt som organisering och strejkkassor gör strejken till ett starkare vapen får man inte glömma att fackföreningsrörelsen, vars främsta krav var högre löner och kortare arbetsdag, hade ett intresse av att hålla kampen inom produktionens sfär under kontroll. Helt enkelt för att den kamp som tar sin utgångspunkt i arbetarnas revolt och spontana utlevelse hotar en kontinuerlig kapitalackumulation (och därmed profit) och därmed också fackföreningens möjligheter att driva igenom förbättrade lönevillkor. Det var för övrigt grovarbetarna som, tack vare sin militans, skulle komma att organisera sig i SAC.

Strejken på Gustavsbergs porslinsfabrik, söder om Stockholm, i oktober 1850 utmärker sig genom att den var så politiskt färgad. Disponenten Gentele hade satt upp ett plank runt fabriken för att hindra stölder och att folk smet från jobbet. Portarna vaktades av speciella vakter. En natt blev lyftes portarna av och kastades bort. Morgonen efter krävde Gentele att förövarna skulle träda fram, men ingen erkände. Då satte han upp ett plakat där det stod att arbetarna skulle bestraffas kollektivt genom sänkt lön och att angivare skulle belönas. Detta utlöste en strejk och arbetarna marscherade in till ett närbeläget samhälle med en röd och en vit fana i spetsen, sjungande Marseljäsen. Det här är det första dokumenterade tillfälle svenska arbetare burit en röd fana. Flera av arbetarna krävde att Gentele själv skulle ta bort anslaget för att de skulle komma tillbaka till arbetet. Man marscherade tillbaka vid arbetsdagens slut och gick till Gentele och krävde att han skulle ta ner anslaget. Han hade kallat dit länsman och vägrade. Gentele drogs ner från trappan han stod på och, enligt tidningen Folkets Röst, "blev kringpiskad och de uppbragta arbetarna ryckte av honom håret, ävensom han då miste en del av sitt långa skägg". Länsmannen lyckades rädda honom. Många blev avskedade och ett trettiotal blev åtalade. En fattig tjänsteflicka fick en krona i avdrag på veckolönen för att hon skaffade sig ett exemplar av den radikala tidningen Folkets Röst. Om herrn disponenten Gentele lärde sig att inte sätta upp plank förtäljer inte historien (eller hur det gick med skägget).

Massans könssammansättning

Som materialister utgår vi från att kvinnorna var drivande i hungerupproppen. Alla studier vi sett från utlandet tyder på det. Helt enkelt för att i ett patriarkat så har kvinnorna hand om maten. Det är kvinnorna som har till uppgift att säkra familjens vardagliga överlevnad – och därmed reproduktionen. Det enda foto vi sett som gäller de här sakerna är en 5000 kvinnor stark demonstration från Stockholm 1917 som kräver sänkta mjölkpriser. Men den enda källan vi har haft som tar upp könsfördelning hävdar dock att upproppen dominerades av män. Samtidigt berättar samma källa om ett upplopp (med den första maskeringen vi hört talas om) där fem poliser blir angripna (en blev ihjälslagen) där dåtidens rättsprotokoll skriver om 20 personer klädda ”uti kvinnfolksdräkt, försedda med påkar uti händerne och fullsotade i ansikten”. Här skriver vår källa att det var män förklädda till kvinnor – vilket poliserna hävdade. Att det skulle vara kvinnor och att snutarna tyckte det var pinsamt att få spö av kvinnor tas inte upp. Något skäl till varför männen skulle klä ut sig till kvinnor finns inte heller. Hur könsfördelningen under 1800-talets hungerupplopp egentligen var kan vi inte säga mer om, läsaren får dra sina egna slutsatser – men vi är mycket tveksamma till att de skulle vara mansdominerade.

Slutsatser och jämförelser

Efter hand kom strejkerna att överta upploppens roll som vanligaste kampmetod för den arbetande befolkningen. Vilket har att göra med lönearbetets utbredning. Båda kampformerna har sina för- och nackdelar och när de kan komplettera varandra blir de som starkast. Upploppen hade den fördelen att de innefattade hela den arbetande befolkningen, och inte bara lönearbetarna. De inte bara infattade utan påverkade också livsvillkoren för hela folket, istället för höjda löner för vissa fick alla billigare bröd. På det sättet var upploppen betydligt mer anti-patriarkala. De positiva erfarenheter folk gjorde av upploppen, solidaritetens betydelse och massans makt, kunde föras vidare till strejkerna. Även om de erfarenheterna inte är direkt tongivande i dagens arbetarrörelse. Erfarenheterna från 1800-talets massmilitans gjorde att den tidiga arbetarrörelsen och vänstern lade en stor vikt på utomparlamentarisk kamp.

Att uppvakta myndigheter för att få billigare bröd visar en tilltro till överheten och en uppfattning om att staten skulle vara klassneutral, och inte en borgerlig stat. Denna syn på staten kom hantverkarna/de yrkesutbildade arbetarna att bära och växa in i socialdemokratien. Denna syn visar sig också i att delar av arbetarrörelsen kom att driva kraven på allmän rösträtt som om det vore ett mål (och inte ett medel). De här sakerna blir extra tragiska när de två kampformerna, upplopp och strejk, samverkade i stor skala som 1855 och 1917. Under april-maj 1917 gick cirka 300 000 människor ut på gatorna i enorma hungerupplopp och demonstrationer, i t.ex. Västerås demonstrerade 7000 människor och 600 soldater gick med dem. Demonstrationer skedde på ett 100-tal orter. Ett dussintal militära förband gjorde myteri. I stora delar av övriga Europa var det revolter och revolutionära stämningar. I den här situationen intresserade sig den reformistiska arbetarrörelsen för hur värdet av varorna från den kapitalistiska varuproduktionen skulle fördelas, i en situation där den arbetande befolkningen utan större svårigheter kunde ha lagt hela produktionen och samhället under sin kontroll.

Likheter med hungerupplopp i andra länder, förr i tiden, eller nu i länder i den s.k. tredje världen är stora. Jämför gärna själva med de senast upploppen i Zimbabwe och Indonesien. Det vore kanske intressantare att jämföra med upplopp i den industrialiserade världen på senare år, t.ex. revolten i Los Angeles 1992. Sådana upplopp utlöses ofta av polisbrutalitet. De upplopp i Sverige vi kan komma på där deltagarna varit "vanligt folk" är oroligheterna i Hammarkullen och kravallen i Hultsfred 1995. En mer noggrann jämförelse får, för vår del, vänta till senare.

januari 1998, Malmö

Källor och lästips:

- Den "andra" arbetarrörelsen och reformismens framväxt: Brutus Östling
- Från mörkret stiga vi mot ljuset – arbetarrörelsens historia i Sverige: Kristensson, Nyström och Nyström
- Hungerupplopp och strejker 1793-1867: R. Karlbom
- Anarkistisk Tidskrift nr. 11 – artikeln Brödrevolter i Nordafrika

Kämpa tillsammans!
Kamp mot dyrtiden: Massmilitans i 1800-talets Sverige
januari 1998

Kämpa tillsammans! är en grupp autonoma kommunister som arbetar med att sprida analys och kunskap om den autonoma kamptraditionen. Vi vill säga några ord om varför vi skriver den här artikeln. Under arbetet med häftet *Kämpa tillsammans!* (se nedan) blev det en naturlig del att diskutera den autonoma rörelsen och rörelsens historia. Under de diskussionerna kom vi fram till att vi såg rörelsens historia som två parallella linjer. För det första den rent konkreta politiskt autonoma rörelsen med utgångspunkt i Italien och de idéer och kamper som utvecklades där och senare i hela Västeuropa. Å andra sidan också historien om de självständiga militanter ur den arbetande befolkningen som funnits genom åren. Vi vill på så sätt visa att militant, utomparlamentarisk kamp inte är något nytt som bara funnits i Sverige sedan början av 90-talet utan en kunskap vi skall ta tillbaka. På det sättet ser vi vår historia som en produkt både av uttalat politiska rörelser och av kämpande, marginaliserade grupper. För det andra vill vi säga några ord om själva artikeln; källorna har varit otroligt bristande och är till stor del fiendens källor. Tyvärr kan vi därför inte heller börja tidigare än 1800-talet. Mellan år 1867–1917 har vi i stort sett saknat källor om massmilitans. Eftersom vi tar vår utgångspunkt i de kampmetoder som användes tar artikeln också upp de sista stora folkresningarna som var 1917. Vi planerar att ge ut ett häfte med texter från den autonoma rörelsen i Västeuropa.